

RECENZE A REFERÁTY

A. P. Pogoževa, **Antropomorfnaja plastika Tripol'ja**. Nakladatelství „Nauka“, si-biřské oddělení, Novosibirsk 1983, 144 stran, 35 obrázků (z nich 1 mapa lokalit) a 22 tabulek v textu.

Práce je kromě předmluvy, stručně vymezující předmět bádání, rozdělena do pěti kapitol. Kapitola I podává přehled studia plastiky a vstupní charakteristiku nálezů a vysvětluje použitou metodiku. Kapitoly II–IV jsou věnovány zevrubnému stylistickému rozboru nálezového fondu, kapitola V je především pokusem o sémantický výklad.

Zájem autorky se omezuje na nálezy z dnešního území SSSR, tj. na vlastní „tripolskou kulturu“, i když ji chápe — v souladu s moderním výzkumem — jako „východní větev geneticky jednotné a synchronní kultury Cucuteni-Tripol'je“ (pozn. 1 na str. 3). Tím je limitována i stať o dějinách bádání; oblasti mimo sovětské území — včetně rumunské Moldávie — se dotýká jen marginálně.

Východiskem práce bylo Pogoževě takřka úplné autoptické studium sovětských fondů (2038 ks ze 108 lokalit). Prozkoumané nálezy jsou převážně ve zlomcích — celé nebo doplnitelné sošky tvoří asi 12 %, zbytek jsou fragmenty, většinou z partie beder či z trupů. U 92,5 % nálezů lze klasifikovat pohlaví — více než 90 % tvoří ženské sošky, mužské asi 2 %, plastiky „hermafroditní“ jsou výjimkou. Materiálově zcela převažuje hlína, jiné hmoty (kost, kámen) jsou ojedinělé. Terakoty byly robeny zásadně z téže hlíny jako ostatní keramika té které lokality, jejich masa je však porovítejší; to snad lze vysvětlit přimísením mouky, které je skutečně prokázáno rentgenograficky u jednoho kusu z Luky Vrublevecké. Ve všech oblastech rozšíření a po celé trvání kultury se setkáváme s míšením drceného, někdy i celého zrna do masy. Prokazatelná výšky sošek kolísá v rozmezí 3–25/27 cm, u 70 % nálezů se však pohybovala od 7 do 14 cm.

Kapitoly II–IV přinášejí podrobný, chronologicky podaný rozbor stylového vývoje plastiky. Pro periodizaci používá autorka modifikovaného dělení T. Passekové na tři stupně — A čili raný, B čili střední a C, γ čili pozdní. Stupně B a C, γ dělí ještě dále v celkem 9 fází. Tato periodizace — nutno poznamenat, že autorka ji vnitřně nehierarchizuje, používajíc pro jednotky všech řádů celkem volně různých pojmů (nejčastěji „etap“, ale i „period“ aj.) — se opírá o vývoj plastiky, takže datování se u některých lokalit liší od datování jiných autorů, pracujících s celým inventářem (pozn. 15 na str. 38).

Kapitola II, věnovaná ranému stupni, je uvedena úvahou o genezi plastiky a pracovním návrhem formálního klasifikačního schématu. V otázce geneze dochází autorka k závěru, že plastika Precucuteni-Tripol'je A je v zásadních rysech samostatná, vzniklá a rozvíjející se uprostřed domácích zemědělských plemen pod vlivem

k. Boian a později Gumelnița, prostředkujících silné vlivy vinčanské; svou úlohu sehrály též impulsy k. Hamangia a tradice křišské. Tradice k. s lineární keramikou, která v nejstarší části oikumeny kultury Cucuteni-Tripolje předchází, se v plastice neprojeví.

Navrhované klasifikační schéma je pětistupňové; určujícím kritériem je v prvním stupni základní póza, ve druhém pohlaví, ve třetím přítomnost výzdoby. Na čtvrtém stupni vyděluje Pogoževá čtyři základní typy („a“, „b“ — zdobené, „c“, „d“ — nezdobené), které se zformovaly již v raném stupni. Z masově zastoupených typů „a“ a „c“ později vzniká 8 podtypů („a₁“—„a₄“, „c₁“—„c₄“; pátý klasifikační stupeň), charakterizujících další vývoj. Typy a podtypy, definované ve 4. a 5. klasifikačním stupni, se týkají výhradně stojících schematizovaných ženských sošek (asi 90 % nálezů); určující pro definici jsou vzájemné zásadní odlišnosti v modelaci a výzdobě.

Nálezy plastiky jsou v raném stupni relativně nejčetnější (738 ks z 18 lokalit; pro srovnání — fáze BI = 96/8, fáze BI—BII = 92/13, fáze BII spolu s přechodnou fází BII—CI, $\gamma I = 322/28$, stupeň C, $\gamma = 790/42$).

Čtyři základní typy mají řadu společných rysů, především výraznou steatopygii (šířka beder je mnohdy větší než délka nohou), díky které byly plastiky někdy i posazovány, ač většinou byly zřejmě užívány jako stojící. Pro všechny shodná je i nevelká pozornost, věnovaná propracování hlavy (účes se prakticky nevyskytne, obličej není často vyznačen), hrudi (mnohdy také nevyznačena; typ „d“ nemá vůbec trup a hlava přechází dlouhým krkem přímo v mocná bedra) a anatomických detailů mimo bederní partii (chodidla, kotníky, kolena), jakož i vyznačení strůže a doplňků. Pahýly rukou nejsou dosud vyvinuty, nanejvýše naznačeny, výjimečně se vyskytnou reliéfní lištové ruce (u 18 ks).

Nejvýznačnější rozdíly v modelaci představují alespoň částečně nespojené nohy typu „b“ v porovnání se spojenými, dole obvykle rovně seříznutými či kuželovitě ukončenými nohama ostatních typů a proti ostatním sverázně pojetí typu „d“ (bez trupu). Výraznější jsou rozdíly v ornamentaci. Sošky typu „a“ jsou — kromě hlavy s krkem, ramen a ukončení nohou — plošně pokryty vhloubeným ornamentem, v němž převládají spirály, romby, vodorovné svazky linií apod. Sošky typu „b“ nejsou lokální — většinou od dolní části trupu po horní část stehen — vhloubený ornament, ve kterém hlavní roli hrají otisky obilných zrn — nebo častěji je zastupující podobné vpíchy a rýžky — doplňované vodorovnými a kosými rytými liniemi. Vhloubené či mnohem častější plastické prvky, zdůrazňující tektoniku sošek nebo detaily oděvu a ozdoby, autorka k výzdobě nepočítá.

Celkově lze charakterizovat styl raného stupně jako výrazně schematický, s přísným kánonem. Potvrzuje to velká podobnost u sošek jednotlivých typů v celé tehdejší tripolské oikumeně (ztn. v meziřící Prutu a Dněstru a v malém území na středním Bugu; v polovině stupně B se kultura rozšiřuje na střední Dněpr a před samým koncem vývoje také na Volyň a do stepních oblastí západního Chernomoff) i striktní pravidla ornamentace u starších sošek typu „a“. Další vývoj charakterizuje uvolnění kánonu, lokalizace, nahrazení vhloubeného ornamentu malbou (před výpalem), růst realismu v zobrazování a snad i úbytek plastiky (srov. statistiku výše).

Počátky tohoto procesu lze sledat již na konci raného stupně A. Typ „a“, řádově mladší než ostatní, má uměřenější modelaci, stejně jako podtyp „c“, v němž se na konci tohoto stupně transformuje typ „c“. Na nejmladších lokalitách stupně A se objevují již první pokusy o neschematizovanou, „realistickou“ plastiku (především se jedná o nálezy „portrétních“ hlav) a také první skutečně sedící sošky; „realistické“ i sedící plastiky během doby přibývá, i když vždy tvoří mezi nálezy idolů jen malé procento. Od samého počátku středního stupně jsou také pozorovatelné tři lokální skupiny — severní a jižní skupina středodněsterská a samostatná skupina v Pobuzí; později přibývají další (dněperská, volyňská, usatovská). Skupiny se odlišují v autonomním provedení toho kterého podtypu plastiky i v jejich početním poměru ve skladbě nálezů na jednotlivých lokalitách.

Realistické tendence pronikají od konce raného stupně i do podání schematizovaných idolů. Jde o úbytek a konečné zmizení steatopygie a napřímování sošek; formaci „klasických“ horizontálních pahýlů rukou, často perforovaných; pečlivější provedení hlavy s obličejem včetně anatomických detailů, příp. i o vyznačení obuvi, oděvu a doplňků. Příznačné je pro vývoj od středního stupně též nahrazování — až na výjimky — vhloubeného ornamentu malovaným i pozdější úpadek a konečné v závěru vývoje úplný zánik malby.

Již na počátku stupně B mizí typy „b“ a „d“, podtyp „c₁“ plně nahrazuje typ „c“ a nad typem „a“ brzy převládne podtyp „a₁“ se zásadně změněným ornamentem a progresivními znaky v modelaci. Od samého začátku stupně B se také objevují sošky podtypu „c₃“, které mají spodní část těla nahrazenou plnou podstavou. Vzácně se již objevuje ornament, malovaný před výpalem, zpočátku replikující staré vzory vhloubeného ornamentu typu „a“; od poloviny středního stupně se masově užívá vzorů sestavených z vodorovných a šikmých, příp. lomených pruhů. V pozdním stupni se malby užívá převážně jen k naznačování detailů (které jsou někdy též vhloubené či plastické), v závěrečné fázi všude mizí. Tehdy svérázným způsobem ožívá vhloubený ornament na části usatovské plastiky, nenavazuje však na starší tradice. Modelací se malovaná plastika od poloviny stupně B sblíží s nezdobenou.

Tehdy se v severní dněsterské skupině konstituuje podtyp „c₂“, který později ovládne celou oikumenu. Jde o štíhlé, vzpřímené sošky bez steatopygie, s plochou hlavičkou a „sovím“ obličejem s jedním nebo i dvěma páry perforací (očí, uší). Trup bývá často deskovitý, hrud naznačena drobnými výčnělky nebo nemodelována. Páhy rukou jsou dobře vyvinuty, v úrovni pasu jim odpovídají menší výstupky, naznačující stažení těla opaskem, někdy i znázorněným; obojí jsou často perforovány. Starší spojené nohy se mění v jedinou protáhlou nožku se zdůrazněním linie lýtek, takže nabývá podoby vřetené. Malovaný podtyp „a₃“ je modelací totožný.

Na začátku pozdního stupně je — opět zprvu v severodněsterské skupině — nahrazován podtypem „c₄“, charakterizovaným mizením výstupků v pase a nahrazením vřetenovité nožky dvěma nožkami spojenými; zvětšuje se důraz na vertikální osu, takže figurky bývají až neúměrně protáhlé. Pokud jsou detaily zdůrazňovány malbou, lze mluvit o podtypu „a₄“.

Pro závěrečnou fázi vývoje je charakteristický celkový úpadek plastiky, na řadě sošek je patrné zhrubnutí, nedbalá modelace, jakýsi „nový schematismus“, který se formuje již od počátku pozdního stupně. Příznačné je, že v tradičních sídelních oblastech náleží sošek význačně ubývá a naopak jsou poměrně četné v nově osídlených oblastech — volynské a „usatovské“. V té druhé ovšem početně převažují kvadratické figurky, pokládáné za silně abstrahovaná zobrazení sedících žen; v menším počtu pronikají i na jižní Dněstr.

V Podněstří, Pobuží a na Volyni převládají sošky podtypu „c₄“; v Pobuží vzniká v té době také poměrně řídký typ abstrahovaného sloupcového idolu, podle autorky snad reminiskující dávno zaniklý typ „d“. V Podněpří dominují sošky „c₂“ v lokálním provedení (podtyp „c₄“ sem nepronikl) a projevují se zde i vlivy stepní kultury Srednij Stog z východního sousedství. Příznačným rysem pozdního období je též přidávání plastik do hrobů, především v Podněpří, kde je tento zvyk také nejstarší. V závěrečné fázi je běžný i v usatovské skupině, méně často se s ním shledáváme v jižní dněsterské skupině (pohřebiště ve Vychvatincích) a na středním Bugu.

Ve vývoji zde naznačeném hraje zjevně úlohu progresivního centra — s výjimkou závěrečné, „úpadkové“ fáze — severodněsterská skupina. Odtud se od počátku stupně B šíří většina nových podnětů, zde se formují nejdůležitější podtypy — „a₁“, „c₂“ i „c₄“. Ostatní skupiny mají lokální ráz s rysy závislosti. V provedení je svérázná především skupina dněperská již od svého vzniku (hraněné trupy sošek, hypertrofie při modelaci lýtek u podtypu „c₂“ atd.). Výrazné rozdíly jsou i ve skladbě nálezu plastiky v jednotlivých oblastech (např. velká obliba „realistické“ plastiky a podtypu „c₃“ — s plnou podstavou — v Pobuží). V závěrečné fázi C II, γ II pak dochází již k takové lokalizaci, že lze jen těžko shledat jednotící linii v produkci plastiky jednotlivých skupin.

Kapitola V je rozdělena do 7 podkapitol. Nejdůležitější z nich je první, kde autorka na základě rozboru poměrně četných nálezcových situací spojuje plastiku s vnitřním vybavením tripolských domů a přisuzuje jí následující funkce: ochranu domu a jeho obyvatel (uložení pod podlahou); ochranu „domácího krbu“ (u peci) a vchodu do domu (uložení pod prahem); spoluúčast při drcení zrna (nálezy se zrnotěrkami), snad i ochranu potraviny (plastiky v nádobách); provázení mrtvých a pomoc při znovuzrození (idoly v hrobech); prostředkování mezi lidmi a bohy (plastiky s adorační pózou); podle nálezu na zvláštních kultovních místech, někdy dlážděných, též účast na kultovních obřadech. Shodně s T. Movšovou autorka připouští i existenci zvláštních svatých, jako byla např. západní část domu č. 3 v Sabatinovce II. Druhá subkapitola je věnována technologii antropomorfní plastiky, třetí rozboru znázornění oděvu a dalších neanatomických detailů na soškách, čtvrtá pózám idolů, pátá spojení

obrazu hada, příp. draka (chthonický princip) a býka (mužský princip) s obrazem ženy v nálezech tripolské kultury, šestá se pokouší o řešení vzájemných vztahů jednotlivých typů a podtypů plastiky, jejichž funkce se ve světonázorovém systému tripolského lidu a v jeho obřadech zjevně odlišovaly, sedmá podává přehled vývoje estetických představ „tripolců“.

Pokus o někdy až detailní rekonstrukci světonázorových představ tripolského lidu, opírající se především o zásadní práce Rybakovovy a o etnografické údaje, shromážděné ve Fraserově Zlaté ratolesti, který většina poslední kapitoly (zejména subkapitoly 4–6) představuje, je samozřejmě — vzhledem k současnému stavu poznání nadstavbových složek života neolitických zemědělců obecně — spíše jen příspěvkem do diskuse, jakkoli přináší celou řadu podnětných myšlenek. S ohledem na šíři tématu není ani dost dobře možné jej zhodnotit v několika větách, zejména ne bez autooptické znalosti nálezů a hlubšího poznání především sovětské literatury k problematice. Význam studie Pogoževé je však hlavně v tom, že jde o první souborné zpracování bohatých nálezů tripolské antropomorfní plastiky a o jejich zpřístupnění v monografii, opatřené dostatečným množstvím ilustrací (ač polygrafická úroveň by mohla být vyšší), i o jejich první sumární typologickou klasifikaci a zjištění hlavních vývojových tendencí. Velmi cenný je i komplexní přehled o známých nálezo- vých situacích antropomorfní plastiky, pasus o technologii její výroby, pokusy — byť jen verbální — o rekonstrukci tripolského oděvu, obuvi apod.

Samozřejmě je možné v práci najít i některé nedostatky. Faktografické omyly jsou ojedinělé (např. autorka se domnívá, že paleolitická plastika nebyla modelována, nýbrž že byla výhradně „skulpturní“ — str. 12, 13), častější jsou však protimluvy. Např. na str. 59 uvádí, že plastiky podtypu „c₃“ se začínají objevovat již v raném stupni, ale při rozboru idolů raného stupně je vůbec nebere v potaz; na více místech uvádí nálezy zlomků velkých chodidel, které jednou interpretuje jako doklad existence extrémně vysokých plastik (str. 96), na předchozí straně o tom ale sama pochybuje, jindy zase jako zlomky podstav nádob; na str. 115 mluví o plastikách s adorační pózou, na str. 130 však jejich existenci popírá atd. V práci se též projevuje určitá metodická nedůslednost při aplikaci vlastního autorčina klasifikačního schématu. Např. — ač v něm striktně rozlišuje nezdobené — „c“ a zdobené — „a“ — podtypy, často mluví (str. 76 aj.) o soškách podtypu „c“ s malovaným ornamentem apod. Tyto drobné nepřesnosti však zásadním způsobem hodnotu práce nesnižují.

Více může náš badatel litovat toho, že autorka při práci s analogiemi ponechává — kromě ojedinělé a neorganické, zřejmě náhodně získané zmínky na str. 18 — zcela stranou bohatou antropomorfní plastiku středoevropského lengyelu. Ovšem i tak je studie A. P. Pogoževé velmi kvalitní a přínosná také pro naše bádání o neolitické plastice.

Vratislav Janák

A Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve (Jahrbuch des Béri-Balogh-Ádám-Museums) XIII, Internationale prähistorische Konferenz: *Die Sozialarchäologie des 4. Jahrtausends — die Lengyel-Kultur und die umliegenden Kulturen*, Szekszárd 1985, 387 str., četná vyobrazení.

Při příležitosti 100. výročí výzkumů M. Wosinského na lokalitě Lengyel (kom. Tolna) zorganizoval muzeum Béri Balogh Ádáma v Szekszárd v MLR ve spolupráci s Archeologickým ústavem MAV v Budapešti ve dnech 9.—12. 5. 1985 mezinárodní konferenci o lengyelské kultuře a sousedních kulturách. Záštitu nad konferencí převzali József Császár, předseda komitátní rady, a akademik Sándor Bökönyi, ředitel ArÚ MAV. Vlastními organizátory byli I. Zalai-Gaál, archeolog muzea v Szekszárd, a známý budapeštský badatel N. Kalicz. Jednání se kromě maďarských vědců zúčastnili specialisté z Jugoslávie, Rumunska, Rakouska, Československa, Polska, NDR, NSR, Francie a Itálie v celkovém počtu 65 osob. Na konferenci odeznělo 27 referátů, z nichž většina je otištěna v recenzovaném sborníku. Součástí akce bylo také otevření výstavy o lengyelské kultuře v komitátu Tolna, instalované z materiálu M. Wosin-